

2. Панка В. Г. Методичні рекомендації щодо підвищення ефективності надання психологічної допомоги та інформування постраждалого населення центрами соціально-психологічної реабілітації / В. Г. Панка, І. І. Цушка. – К. : Ніка-Центр, 2006. – 136 с.

3. Харин С. С. Искусство психотренинга. Заверши свой гештальт / С. С. Харин. – Минск : Изд. В. П. Ильин, 1998. – 352 с.

УДК 1:159.923

Ю.О. Дем'яненко, канд. психол. наук

Чернігівський державний технологічний університет, м. Чернігів, Україна

ФІЛОСОФСЬКО-ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ РОЗУМІННЯ ДОСВІДУ ОСОБИСТОСТІ

Стаття присвячена розгляду поняття “досвід”, його філософського та психологічного розуміння. Акцент ставиться на поєднанні поняття “досвід” і “життя” людини. Досвід розуміється як невід’ємна частина психологічної реальності людини, як частина її життєдіяльності.

Ключові слова: досвід, індивідуальний досвід, життєвий досвід, особистий і особистісний досвід, психологічна реальність, свідомість, усвідомлення.

Статья посвящена рассмотрению понятия «опыт», его философского и психологического понимания. Акцент делается на соединении понятия “опыт” и “жизнь” человека. Опыт понимается как неотъемлемая часть психологической реальности человека, как часть его жизнедеятельности.

Ключевые слова: опыт, индивидуальный опыт, жизненный опыт, личный и личностный опыт, психологическая реальность, сознание, осознание.

The article is devoted to the studying the notion experience, its philosophical and psychological understanding. The accent is paid to the connection of notion experience with the life of a person. Experience is viewed as the integral part of the psychological person's reality as the part of his life activity.

Key words: experience, individual experience, individual experience, life experience, personal and individual experience, psychological reality, conscience, cealizing.

Актуальність проблеми. Надаючи соціально-психологічну допомогу особистості, ми стикаємось з проблемою невизначеності критеріальних показників поняття особистісного досвіду. Поки не будуть визначені теоретичні аспекти розуміння досвіду, соціальні працівники не зможуть ефективно надавати допомогу клієнтам, направлену на розуміння й усвідомлення ними свого життєвого досвіду, у тому числі досвіду поведінки у складних життєвих ситуаціях.

Проблема досвіду за об'ємом і складністю є унікальною: з одного боку, він є гносеологічною категорією, з іншого – онтологічною. Крім того, багатоманітність трактувань досвіду не дає цілісного уявлення і породжує розуміння його у широкому і вузькому контекстному розумінні.

Під час дослідження психологічних особливостей людини досвід стає провідною категорією. Тому з'являється необхідність вивчення досвіду в контексті психологічної реальності індивідуума. **Мета статті** – розглянути основні підходи до визначення поняття досвід у психології через призму життєдіяльності людини.

Реакція людини на ту чи іншу подію в її житті зумовлена здебільшого тими рішеннями, які вона приймала в схожих ситуаціях у минулому, спираючись на свій життєвий досвід.

Багато дослідників зверталось до цього поняття з метою не тільки дати визначення, а й пояснити його походження, природу, механізми формування й трансформації.

У пошуках вичерпної відповіді на питання, що собою являє людський досвід, дослідники в першу чергу спирались на основну функцію цього феномену – упоря-

дкування отриманої інформації, що забезпечує вибірковість та індивідуальне бачення дійсності, що оточує індивіда.

Довгий час прерогатива у вивченні цього поняття залишалась за філософією. Ганс-Георг Гадамер виділяв чотири етапи в процесі вивчення поняття „досвід”. Перший етап визначено давньогрецькою філософією. Платон та Арістотель уперше звернулись до поняття “досвід”. Останній вважав, що предметом досвіду є одиничні факти, а його основа – у відчутті, пам’яті і звичці. У рамках давньогрецької філософії під терміном „досвід” позначали пізнання зовнішньої дійсності, зорієнтованість поза собою, невизнання себе.

Другий етап розпочинається з моделі Франческо Петрарки, який вживав поняття експериментального досвіду і пов’язував досвід із застосуванням життєвих навичок. У його тлумаченні поняття “досвід” складається із сукупності переживань наслідків активної взаємодії людини з речами. У цій концепції людина стає активним носієм досвіду. Петрарка змальовує життя людини як суцільний експеримент: людина ставить перед собою мету, висуває гіпотезу власного життя, піддає перевірці свою спроможність досягти поставленої мети. Коли мета досягнута, людина отримує в досвіді власну мудрість.

Перші два етапи дослідження поняття „досвід” Ганс-Георг Гадамер відносить до передісторії.

Третій етап – діалектичний досвід Гегеля. Власне, з філософії Гегеля і розпочинається історія поняття. Структура досвіду, як засвідчує Гегель, полягає у здатності до діалектичного руху, в якому переоцінюється попередній досвід, на підставі чого новий досвід вищий за попередній. У процесі нескінченної самоперевірки досвіду людина сама є автором перевірки і нескінченного досвіду. Серія поворотів досвіду приводить до такого моменту, коли кількість подій якісно змінюється: досвід припиняється, оскільки свідомість у ньому більше не знаходить нічого чужого. Тут свідомість стає наукою, „знанням-себе” і своїх меж [5].

Четвертий етап – репрезентовано концепцією герменевтичного досвіду, розпочинаючи з філософії Ніцше [5].

Завершує осягнення досвіду філософський аналіз в епоху герменевтики. Гадамер показує, що основна сутність досвіду в цей час полягала в його нескінченності. Тобто отриманий людиною досвід має значення лише доти, доки не відбудеться новий досвід, що спростовує попередній. Таким чином, набуття досвіду стає нескінченим процесом за умови прагнення людини до самопізнання й самовдосконалення. Отже, досвід стає не засобом, а метою в пізнанні навколишнього середовища й самого себе.

Надбання філософії у вивченні категорії досвіду будо перенесено в царину психології, хоча сьогодні приділяють не дуже багато уваги вивченню цього поняття. О.М. Лактіонов слушно зауважує, що визначення поняття „досвід”, а тим паче „індивідуальний досвід” до теперішнього часу відсутнє у вітчизняних психологічних довідниках, оскільки зазначене поняття не входило до актуальних завдань психології минулих років.

Уперше поняття „індивідуальний досвід” використав Дж. Локк у своїй праці „Досвід про людське розуміння”. Вчений висунув тезу, згідно з якою в думках нема нічого такого, чого б не було в почуттях, тому всі людські знання походять із досвіду і на нього спираються. Під поняттям „досвід” філософ розумів чуттєве сприйняття зовнішніх об’єктів, однак зауважував, що у свідомості людини немає природжених ідей

та уявлень, душа, як вмістилище свідомості, подібна чистій дощці. Досвід, на його думку, складається з ідей, під якими Дж. Локк розумів будь-який об'єкт людського мислення: почуття, уявлення, враження, поняття, воля, емоції та інтелект. У структурі людського досвіду Локк відокремлює „зовнішній” і „внутрішній” досвід. „Зовнішній” досвід мислитель пов'язував із досвідом відчуттів, який формується під впливом взаємодії зі світом зовнішніх об'єктів. Як особливий „внутрішній” досвід він виділяв так звану рефлексію, при цьому вказував, що вона може існувати лише на основі чуттєвого зовнішнього досвіду, тобто вони є взаємозалежними.

Еммануїл Кант вважав, що досвід формується завдяки хаотичному впливу об'єкта („рід у собі”) на свідомість і лише в результаті упорядкованої діяльності априорних форм розуму. Для нього досвід є емпіричним знанням, тобто знанням, що визначає об'єкт за допомогою сприйняття. За Кантом, будь-якому досвіду повинні передувати та робити його можливим три правила всіх часових відношень явищ. Перше – це положення про постійність субстанції, „постійність є необхідною умовою, при якій тільки і можна визначити явища як речі чи предмет у можливому досвіді” [1, с. 258]. Другим є закон причини та дії, згідно з яким явища виникають одне за одним в часі. Розум має їх поєднувати за змістом, пов'язуючи події між собою у часі. І третій закон: „У нашій душі всі явища, які утримувані в можливим досвіді, повинні знаходитись у спільності аперцепції та ... мають визначати місце одне одному в часі та завдяки цьому складати одне ціле” [1, с. 277].

Розглядаючи у своїх роботах поняття досвіду, деякі автори розуміють досвід надто широко – як усе, що відбувається у психіці. До них належать: Г. Гегель, А. Маслоу, К. Роджерс. Наприклад, для Гегеля досвід є підсумком саморуху й самопізнання індивіда, він репрезентує скупчення змістів свідомості та відповідно до цього людина здатна на усвідомлення себе як такої. К. Роджерс під досвідом розумів психологічну реальність, відмежовану від об'єктивної реальності. Наголошував на тому, що поведінка людини завжди детермінована досвідом інтерпретації певних ситуацій для конкретної людини, тому досвід є ключем для розуміння поведінки. У рамках „Я-концепції” він робив акцент на особистісному, індивідуальному досвіді. Крім того, К. Роджерс пов'язував досвід минулий і теперішній із прогнозуванням людиною свого майбутнього. Однак у своїй теорії він приділяв недостатньо уваги попередньому життєвому досвіду, який тісно пов'язаний із майбутнім, оскільки дає можливість відштовхнутися у теперішньому часі та враховувати цей досвід у подальшій життєдіяльності.

Частіше за все в психологічній царині досвід розглядають як частину свідомості людини, проте думки щодо природи походження досвіду не однотайні. Так, вітчизняний психолог М.М. Ланге доводив, що безпосередній досвід як реальний факт свідомості за своєю природою є результатом певних пристосувальних дій.

Деякі вчені, зокрема С.Л. Рубінштейн, відстоював думку про те, що людина постійно набуває життєвого досвіду, через який, як через фільтр, проходять нові знання, вміння, враження, переживання. На основі індивідуального досвіду отримана із зовнішнього світу інформація не просто засвоюється, вона перероблюється, створюючи суб'єктивну модель сприйняття світу.

К. Юнг, Д. М. Узнадзе, М. Берштейн вважали, що до цього поняття можна відносити широке коло психічних явищ – від архетипів до ситуативного контролю. Інші, У. Джемс, Л.С. Виготський, Г.С. Костюк, до досвіду відносять тільки усвідом-

лювані психічні процеси, структури. Наприклад, Г.С. Костюк відстоював позицію щодо вирішального значення у формуванні досвіду внутрішніх джерел та рушійних сил психологічного розвитку особистості, під якими розуміються логіка, внутрішня необхідність, можливість самоздійснення людини, які, у свою чергу, витікають із особливостей досвіду конкретного індивіда [3].

С.Л. Рубінштейн, К.О. Абульханова-Славська, С.Д. Максименко, Т.М. Титаренко та ін. вважають, що досвід, у першу чергу, повинен розглядатися з позиції суб'єкта досвіду, а для цього необхідно змінити дослідницьку парадигму.

Крім того, всі автори розмежовують колективний (суспільний) та індивідуальний досвід. Під суспільним досвідом вони розуміють систему цінностей, накопичених знань, стандартів поведінки, що еволюціонували разом із людством і набувалися протягом всього його існування. Під індивідуальним досвідом – уся та інформація, яка була отримана з навколишнього середовища і переосмислена безпосередньо особистістю. Більшість авторів схильні думати, що індивідуальний досвід спирається на суспільний. Таким чином, суспільний досвід є відображенням колективного „Я” людини, а індивідуальний досвід є відображенням суб'єктивного „Я”. Завдяки індивідуальному досвіду людина не просто засвоює отриману інформацію, а аналізує її, переосмислює, трансформує, створюючи власну картину буття.

Серед дослідників індивідуального досвіду нема одностайної думки щодо терміна, яким позначити безпосередньо власний життєвий досвід особистості.

О.М. Лактіонов вважає, що найближчим родовим поняттям для досвіду є категорія „життєдіяльність”. „Досвід виступає перетвореною формою життєдіяльності, тобто такою формою, яка, будучи генетично похідною від деякої початкової цілісної системи, набуває відносної самостійності й, у свою чергу, стає передумовою подальшого розвитку початкової системи. Сутнісною межею такого перетворення є те, що суб'єкт сприймає і переживає набутий у процесі життєдіяльності досвід як свою власність” [4].

О.О. Кронік індивідуальний життєвий досвід особистості називає суб'єктивною картиною життєвого шляху. Є.Ю. Коржова називає внутрішньою картиною життєвого шляху і тлумачить його як „цілісний образ людського буття; відчуття, сприйняття, переживання й оцінювання власного життя і, в кінцевому рахунку, ставлення до нього” [2; 3]. Дослідниця вважає, що складовими частинами внутрішньої картини життєвого шляху є соматичний чи тілесний компонент, тобто те, як людина ставиться до свого тіла, до всіх змін, які відбуваються в ньому, в тому числі здоров'я та захворювання. Наступний компонент – це те, як людина ставиться до себе як до особистості, до своєї поведінки, настрою, почуттів, думок, захисних механізмів і називає його особистісним. Ситуаційний компонент – це соціально-психологічний – ставлення до ситуацій, в яких протягом життя перебувала людина. Сукупність усіх компонентів впливає на поведінку та реакцію людини на всі події в її житті.

Постмодерністські дослідники розглядають досвід через призму історій, в яких ми живемо і які розповідаємо. Вони вважають, що наша пам'ять і досвід організуються у формі наративу.

Дж. Фрідман та Дж. Комбс зазначають, що раніше досвід вони тлумачили як те, що накопичується в пам'яті, через яку можна отримати інформацію про нього. Розглядаючи досвід із постмодерністської точки зору, вони вважають, що „досвід забарвлюється і формується змістом, котрий люди йому надають, і залежно від того, чи

відповідає він історіям, котрими вони живуть, до цього досвіду звертаються або ні” [9, с. 153].

В.В. Нуркова розглядає життєвий досвід по-іншому і вважає, що суб’єктивний досвід особистості зберігається в автобіографічній пам’яті. Вона пише, що автобіографічним „матеріал пам’яті стає лише тоді, коли починається його існування у формі розповіді. Автобіографічна пам’ять стає містком від „природного” переживання конкретної ситуації життя, до „окультуреної” форми соціальної взаємодії суб’єкта з самим собою в різних часових іпостасях” [7, с. 21].

Н.В. Чепелева зауважує, що треба розділяти особистий і особистісний досвід. „Формуючись у взаємодії людини зі світом, особистісний досвід являє собою організовану і цілісну структуру, вихідний матеріал для якої надають реальні життєві події. Його можна розглядати як осмислення та впорядкування поточних подій, які зароджуються в тих чи інших життєвих ситуаціях, і, будучи означені, осмислені та проінтерпретовані, трансформуються в досвід особистості” [6, с. 14]. Особистісний досвід визначає сприйняття та розуміння навколишнього середовища, інших людей, місце людини у світі та регулює поведінку. Особистий досвід, на думку дослідника, є сукупністю перебування особистості в різних життєвих ситуаціях.

Схожі погляди на досвід висвітлені в роботах О.К. Осницького та І.С. Якиманської, які вважають, що „суб’єктивний досвід – це система пережитої і такої, що переживається, поведінки, в якій людина може дати звіт про свої можливості, в яких вона знає правила організації особистих дій, в якій зафіксовані значимі для неї цінності, існує певна ієрархія переваг, у якій вона може усвідомити, що їй потрібно і чого вона хоче [8].

Незважаючи на строкатість та неоднозначність тлумачень поняття „досвід”, усі автори солідарні в думці, що основна його функція полягає в обробленні та впорядкуванні отриманої інформації. Сприйняття світу через призму досвіду робить інформацію особистісно значимою, цікавішою.

Отже, все, що трапляється з людиною в житті, стає її досвідом лише за умови усвідомлення нею тих подій, що відбулися, своєї ролі в них, рефлексії, аналізу та оцінки. Л.І. Анциферова вважає, що успішність когнітивної оцінки складної ситуації залежить від впевненості людини у своїй здатності контролювати навколишній світ, уміння регулювати негативні почуття й афекти, а головне – від здатності актуалізувати весь свій життєвий досвід. У свою чергу, досвід, який не був усвідомлений особистістю, не може бути актуалізований і, відповідно, використаний для вирішення певної ситуації, а відтак, не є досвідом у структурі психологічної реальності особистості.

Висновки. Дослідження проблеми досвіду людини вже давно вийшли за рамки його розуміння як одного з процесів розумової діяльності людини. З’являється необхідність розширення дослідницького поля у сферу психологічної реальності – життєдіяльності людини. Тому психологічне поняття досвіду трансформується у життєвий досвід особистості, який усвідомлюючись, стає частиною психологічної реальності людини.

Список використаних джерел

1. *Кант И.* Сочинения: в 6 т. Т. 3 / И. Кант ; АН СССР, Ин-т философии, Философ. наследие ; [под общ. ред. В. Ф. Асмуса и др.]. – М. : Мысль, 1964. – 779 с.
2. *Коржова Е. Ю.* Методика «Психологическая автобиография» в психодиагностике жизненных ситуаций : [метод. пособие] / Е. Ю. Коржова ; Межрегион. акад. упр. персоналом ; под ред. Л. Ф. Бурлачука. – К., 1994. – 107 с.

3. Костюк Г. С. Избранные труды / Г. С. Костюк. – М.: Педагогика, 1988. – 304 с.
4. Лактионов А. Н. Координаты индивидуального опыта / А. Н. Лактионов. – Х. : Бизнес Информ, 1998. – 492 с.
5. Мінаков М. А. Історія поняття досвіду / М. А. Мінаков. – К. : Парапан, 2007. – 380 с.
6. Наративні психотехнології / [Н. В. Чепелева, М. Л. Смутьсон, О. М. Шиловська, С. Ю. Гуцул]. – К. : Главник, 2007. – 144 с. – (Серія «Психол. інструментарій»).
7. Нуркова В. В. Автобиографическая память как проблема психологического исследования / В. В. Нуркова // Психологический журнал. – 1996. – № 2. – С. 16-29.
8. Осницкий А. К. Проблемы исследования субъектной активности / А. К. Осницкий // Вопросы психологии. – 1996. – № 1. – С. 5-20.
9. Фридман Дж. Конструирование иных реальностей: истории и рассказы как терапия / Дж. Фридман, Дж. Комбс ; пер с англ. В. В. Самойлова. – М. : Независимая фирма “Класс”, 2001. – 368 с.

УДК 316. 614

Н.І. Кривоконь, канд. психол. наук, доцент

Чернігівський державний технологічний університет, м. Чернігів, Україна

КАТЕГОРІЯ ПРОБЛЕМ ОСОБИСТОСТІ В КОНТЕКСТІ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ

У статті аналізуються поняття, що стосуються проблем особистості та її життєвих ситуацій, а також з'ясовується зміст термінів «скрутні життєві обставини», «кризові ситуації» та «проблеми особистості» в аспекті соціально-психологічного забезпечення соціальної роботи.

Ключові слова: соціально-психологічне забезпечення соціальної роботи, проблема особистості, скрутні життєві обставини, кризові ситуації.

В статье анализируются понятия, касающиеся проблем личности и её жизненных ситуаций, а также раскрывается содержание терминов «сложные жизненные обстоятельства», «кризисные ситуации» и «проблемы личности» в аспекте социально-психологического обеспечения социальной работы.

Ключевые слова: социально-психологическое обеспечение социальной работы, проблема личности, сложные жизненные обстоятельства, кризисные ситуации.

The problems of personality and personality life situations are being analyzed in the article. The terms “difficult life circumstances”, “crisis situations”, “problems of personality” are considered in the context of social-psychological ensuring of social work

Key words: social psychological ensuring of social work, problem of personality, difficult life circumstances, crisis situations.

Постановка проблеми. Предметним полем соціального працівника виступають так звані «складні життєві обставини особистості». Згідно з правовим визначенням, сформульованим у Законі України «Про соціальні послуги», це «обставини, що об'єктивно порушують нормальну життєдіяльність особи, наслідки яких вона не може подолати самостійно (інвалідність, часткова втрата рухової активності у зв'язку зі старістю або станом здоров'я, самотність, сирітство, безпритульність, відсутність житла або роботи, насильство, обставини, спричинені наслідками торгівлі людьми, зневажливе ставлення та негативні стосунки в сім'ї, малозабезпеченість, психологічний чи психічний розлад, стихійне лихо, катастрофа тощо)» [1, с. 1].

Саме скрутна життєва ситуація, проблеми якої особа не в змозі подолати самостійно, визначає першопричину того, що людина стає клієнтом соціальної роботи. Слово «проблема» (від грецьк. «problema» – задача, завдання) тлумачиться як «результат усвідомлення суб'єктом недостатності наявних знань і досвіду для усунення труднощів, які виникли у певній ситуації. Психологи вводять в обіг термін «життєва